

Alain Bogutska

**TRANSFORMATION FEATURES NATIONAL PROCESSES IN TERRITORY
RIGHT-BANK UKRAINE IN THE LATE XVIII – EARLY XIX CENTURY**

This article attempts to make based on published papers, documentary sources and archival materials analysis and determine the dynamics of changes in the number and ethnic composition of the Right-Bank provinces of the region at the end of XVIII – early XIX century, due to its accession to the Russian Empire and autocracy incorporation policy is stressed that changes the multinational composition of the Right-Bank Ukraine late XVIII – early XIX centuries conditioned by three main groups of factors. First, are the external factors, which include political processes that occurred in Europe and Asia Minor, especially political and military conflict between the Russian Empire, Austria and France. As a result of wars and peace treaties between the parties to the conflict, the territory of the Right Bank, like other Ukrainian lands was strategically important base for all parties fighting for dominance in Europe. The second group of factors – internal, which largely resulted from direct group, since the foreign policy of the tsarist government predetermined state's attitude towards his subjects of their legal status in the conquered lands. The third group of factors was associated with naturally-evolutionary processes of nations, trade and economic migration, and mutual interpenetration of cultures. Russian autocracy their actions created conditions and legal framework for multinational composition of the region.

Key words: *Right-Bank Ukraine, Russian Empire, ethnicity, nationality, aliens, ethno-national composition.*

Отримано: 20.05.2014

УДК 94(477.4)

С. О. Борисевич

**РОСІЙСЬКІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ, СПРЯМОВАНІ
НА ПРИДУШЕННЯ СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863 р.**

В статті робиться спроба проаналізувати російське імперське законодавство, яке спрямовувалось на придушення Січневого повстання 1863 р. і запровадження військових, адміністративно-приватних, кримінальних та поліцейських заходів щодо унеможливлення у подальшому антиімперських дій в західних губерніях Російської імперії. В статті не розглядались тогочасні підзаконні акти російських урядових органів влади та відповідних канцелярій генерал-губернаторів та губернаторів.

Автором розглядаються законодавчі підстави запровадження надзвичайного стану у північно-західних і південно-західних губерніях, а також Царстві Польському з наданням надзвичайних повноважень відповідним генерал-губернаторам. Можутне розгортання повстання на величезній території змусило російську владу запровадити у військах інститут особливих провіантських чиновників для надійного інтендантського забезпечення російських військ, задіяних у його придушенні.

Розгортання Січневого повстання мало не аби яке значення для історичної долі правобережних українських та білоруських губерній. На їх теренах не заплановано та по новаторському прискорилося поглиблення аграрної реформи, яка була розпочата у 1861 р. В цих

регіонах блискавично припинялись обов'язкові відносин між поміщиками та селянами шляхом набуття селянами соціального статусу «селян-власників». З цією метою було у вигляді пілотного проекту запроваджено цілу низку адміністративно-правових механізмів, зокрема стосовно прискореного переведення статутних грамот у викупні акти. Самодержавство уперше наважилось на обов'язковий викуп селянами у приватну власність не тільки присадибних ділянок, а й орних земель, якими вони користувались до скасування кріпацтва, за рахунок державних пільгових позичок. Переведення селян Правобережної України, Білорусії та Литви на обов'язковий викуп за державної фінансової допомоги, хоча і мало політичний характер, спровокований повстанням, однак відповідало економічним реаліям та майновим інтересам місцевих поміщиків. Політичний характер такого заходу був настільки очевидним, що завуальював його непересічне соціально-економічне значення не лише для цих регіонів, але й для всієї Російської імперії, адже відпрацьовані на практиці механізми прискорення і поглиблення аграрної реформи поширили на інші регіони імперії, з врахуванням місцевих особливостей. Радикально розвиваючи аграрну реформу в Правобережній Україні Білорусії та Литві більшість сановників думала не про те, як дати селянам нагоду стати власниками землі, а про те, як відібрати її у поміщиків-поляків із зиском для себе.

Січневе повстання 1863 р. влада використала для посилення антипольських репресій. На відміну від репресій після Листопадового повстання, коли російська влада обмежилась лише конфіскаційними діями, а також протиставленням польських поміщиків українським селянам з русифікацією краю, після Січневого повстання антипольська політика набула тотальних форм у всіх можливих сферах суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя цього регіону. В оновленій формі вона на цей раз була переважно спрямована у саме «серце» польської могутності в краї – на землю.

Ключові слова: законодавство, аграрна реформа, Січневе повстання 1863 р., імператорський указ, Північно-Західний край, Правобережна Україна, викупні платежі, тимчасовозобов'язаний стан, секвестр, заборона, конфіскація, «селяни-власники».

Мета статті обмежується лише аналізом нормативно-правових документів, які мали статус законів і торкалися безпосередньої реакції російського самодержавства на Січневе повстання, яке у 1863–1864 рр. з меж Царства Польського поширилось на 9 губерній Правобережної України, Білорусії та Литви. В ній не висвітлюються регуляторні нормативно-правові документи міністерств, відповідних канцелярій генерал-губернаторів та губернаторів, які безпосередньо торкалися військово-поліцейських заходів держави щодо придушення антиурядових заворушень в зазначених регіонах.

Законодавча реакція російського самодержавства на Січневе повстання 1863 р. була миттєвою. Олександр II власним рескриптом від 14 січня Віленському військовому, Гродненському, Мінському та Ковенському генерал-губернатору І.В. Назімову тимчасово надав надзвичайні військові повноваження щодо придушення будь-яких військових заворушень зі сторони «озброєних заколотників». Поряд з цим на генерал-губернатора покладався обов'язок форму-

вати і управляти особливими комісіями, до функцій яких входило розгляд справ заколотників, накладання на них адміністративних стягнень, а також з правом визначення достатності підстав для передачі їх на розгляд військового польового суду [1, с.60-61].

Наступного дня, 15 січня, іменним імператорським указом запроваджувався військовий стан в західних губерніях Російської імперії, які межували з Царством Польським [2, с.67], а указом від 29 січня тимчасово призупинялась демобілізація нижніх військових чинів, яким також тимчасово заборонялось надавати строкові відпустки у всіх без виключення військових частинах імперії [3, с.102].

Розгортання військової загрози з боку польських повстанців підштовхнуло російські урядові сили у лютому 1863 р. запровадити у військах інститут особливих провіантських чиновників з метою значного покращення фінансового та інтендантського забезпечення російських військ в губерніях, де був запроваджений військовий стан [4, с.167].

Імператорський указ від 1 березня надав могутнього імпульсу заходам щодо прискороного припинення обов'язкових відносин між поміщиками та селянами у Віленській, Ковенській, Гродненській, Мінській та 4 повітах Вітебської губерніях (Дінабурському, Дризенському, Люценському та Режицькому) шляхом викупу останніми своїх земельних наділів за кредитної допомоги уряду. З 1 травня 1863 р. припинялись обов'язкові поземельні відносини (відбування панщини) між селянами і поміщиками, шляхом набуття селянами соціального статусу «селян-власників». Щоправда, до часу складання викупних актів селяни мали справляти з 1 травня грошову повинність (20 копійок від 1 рубля оброку, визначеного у статутних грамотах). Селяни, які не відробляли панщину за обов'язковими відносинами, а платили грошовий оброк, мали його сплачувати в обсязі, визначеному статутними грамотами. З 1 травня селянство свої грошові платежі повинно було вносити до повітових казначейств, які видавали їх поміщикам після перевірки їх причетності до антиурядових дій. Правила виплати оброчних платежів поміщиками повітовими казначействами мали укладатись і узгоджуватись міністерствами фінансів і внутрішніх справ. Поряд з цим, з метою припинення обов'язкових відносин селян, передбачалось формувати «перевірочні комісії» для перевірки та уточнення всіх повинностей селян для складання (по кожному маєтку окремо) особливого акту щодо викупу земель, які перебували у користуванні селян. Після складання цих актів селянські платежі на користь поміщиків припинялись, а поміщикам через повітові казначейства сплачувався викупний платіж за всіх селян маєтку, але лише у спосіб визначений правилами, за якими поміщиками виплачувались оброчні платежі з 1 травня 1863 р. [5, с.197-198]. Норми цього указу поширились на селян Правобережної України внаслідок імператорського указу від 30 липня 1863 р. [6, с.870-871]. Але у цей період верховна влада вже була більш радикальна щодо польських поміщиків. Саме тому на підставі цього указу зобов'язаний стан селян Правобережжя скасовувався з 1 вересня

1863 р. Уставні грамоти після перевірки замінювались на викупні акти, коли остаточно визначався розмір земельного наділу. Для селян виділялася державна викупна позика, яка визначалась шляхом капіталізації оброку з 6%, і дорівнювала викупним платежам. Оброк, з якого вираховувалась викупна сума, зменшувався на 20% (спочатку передбачалось лише 10%). Для прискорення припинення обов'язкових відносин між поміщиками та селянами в Північно-Західному краї положенням від 22 жовтня 1863 р. збільшувалась чисельність «перевірочні комісії» [34, с.142-143]. З цією ж метою указом Олександра II від 2 листопада 1863 р. визначалась дата (1 січня 1864 р.) остаточного припинення тимчасово зобов'язаного стану селян цього краю і переведення їх в стан селян-власників, які зобов'язувались сплачувати в казну викупні платежі за отримані у власність земельні наділи. Розмір викупних платежів зменшувався в маєтках на 20 коп. з кожного рубля всієї викупної суми. Також зазначалось, що під час переведення уставних грамот у викупні акти, викупний державний кредит визначався шляхом її капіталізації з 6% [36, с.140-141].

Переведення селян Правобережної України, Білорусії та Литви на обов'язковий викуп за державної фінансової допомоги, хоча і мало політичний характер, спровокований повстанням, однак відповідало економічним реаліям та майновим інтересам місцевих поміщиків. За положеннями 19 лютого 1861 р. в краї вже мали скласти уставні грамоти, тому переведення селян на обов'язковий викуп було негайним. Уряд навіть не лякало фінансове питання. До цього владу підштовхнули надзвичайна, історично обумовлена різноманітність земельних відносин у цих регіонах і політичні події, які склались внаслідок незадоволення селян методами звільнення від кріпацтва, що прагнули використати в своїх інтересах місцеві панівні кола (йдеться про боротьбу проти російського самодержавства). В інформації Міністерства внутрішніх справ підкреслювалось, що, якщо у великоросійських губерніях селянські безчинства виникали до введення інституції мирових посередників і не були інтенсивними, то в західному регіоні вони розпочались відразу після оголошення царського маніфесту і набули надзвичайно запеклими. Коли розпочалось Січневе повстання, уряд розглядав питання про полегшення земельного становища селян як один із найсуттєвіших заходів для придушення повстання. Міністр внутрішніх справ П.О. Валуєв був автором проекту указу від 1 березня 1863 р.

Політичний характер такого заходу був настільки очевидним, що нівелював суттєве його значення. І це, коли, зокрема, генерал-губернатор Київської, Подільської та Волинської губерній М.М. Анненков був противником обов'язкового викупу, а обстоював лише переведення селян з панщини на оброк. Отже, реформа, яка проводилась виключно з політичних та каральних міркувань, спрямовувалась проти польських поміщиків і суттєво прискорила розв'язання питання панщини і взагалі обов'язкових взаємовідносин. Все ж зазначимо, що, радикально розвиваючи аграрну рефор-

му в Правобережній Україні Білорусії та Литві більшість сановників думала не про те, як дати селянам нагоду стати власниками землі, а про те, як відібрати її у поміщиків поляків із зиском для себе.

Законом від 26 червня 1863 р. на удільних селян поширили право викупу ними земельних наділів. Викупна сума визначалась капіталізацією річного оброку, який множився на коефіцієнт 16,75. Викупний платіж відтерміновувався на 49 років під 6% [7, с.878-702]. Отже, цих селян майже не торкнулося тимчасово зобов'язане становище. Видається не випадковим, що селяни удільного відомства першими поміж інших селян переводились на обов'язковий викуп за кредитної допомоги держави. Це був приклад подальшого розвитку реформи. Того ж дня імператор підписав положення Головного комітету про порядок укладання і засвідчення у волосних правліннях селянських орендних контрактів щодо земель сусідніх селян, сторонніх осіб та поміщика, але терміном не більше як на три роки [8, с.705]. Положення мало яскраву соціальну спрямованість і передбачало запобігання селянським заворушенням на ґрунті малоземелля, особливо це стосувалось регіонів імперії, де розгорталась збройна протидія імперській владі.

На підставі конфірмованої думки Державної ради від 11 березня 1863 р. визначався порядок підсудності жінок в місцевостях, де був запроваджений військовий стан внаслідок Січневого повстання 1863 р. Отже, на жінок поширювались підсудність військовопольовим судам, щоправда, лише у тих випадках, коли вони обвинувачувались разом з особами чоловічої статі [9, с.216-217].

Через чотири дні, 15 березня, Олександр II затвердив правила накладання секвестру на маєтки осіб, «причетних до заворушень», які відбулись у губерніях, прикордонних з Царством Польським. Секвестр накладався на будь-яке рухоме і нерухоме майно та капітали (закладні, цінні папери та готівкові гроші), які належали особам, не тільки явно «причетних до заворушень», але й власність осіб, яких місцева влада підозрювала у відповідних антидержавних діях. На підставі правил секвестроване майно надходило в оперативне управління губернських палат державного майна. Майно «політичного злочинця», яке перебувало у неподільній власності з іншими особами, залишалось в їхньому управлінні. З них відбиралась підписка щодо обов'язку надсилати прибутки від зазначеного майна, надходження яких передбачалось для «політичного злочинця», до губернської палати державного майна. Теж саме стосувалось осіб, які орендували майно в осіб «причетних до заворушень», а їх рідним заборонялось мешкати у секвестрованих маєтках. Термін секвестру мав припинитись лише після завершення антидержавних заворушень [10, с.221-223].

25 березня імператор затвердив тимчасові правила для народних шкіл в губерніях Віленській, Ковенській, Гродненській, Мінській, Могилівській та Вітебській. На їх підставі в кожній з цих губерній запроваджувався інститут дирекцій народних шкіл, які мали перебувати під управлінням училищних рад. Членами цих рад мали бути представники міністерств внутрішніх справ та державних маєтностей, а також місцевих єпархіальних управлінь

православного віросповідання. Цими правилами уряд переводив під свій безпосередній контроль систему народної освіти в зазначених губерніях і запроваджувалось обов'язкове викладання російської мови. Ці урядові кроки спрямовувались на обмеження польського та католицького впливу у вихованні та освіті підростаючого покоління в губерніях, на які поширювались заворушення зумовлені Січнеvim повстанням 1863 р. [11, с.269-271].

На підставі імператорського указу від 26 березня крім регулярних військ, які були введені у межі Царства Польського для придушення Січневого повстання, формувалось три нових полки та один батальйон для постійного несення караульної та гарнізонної служби у фортецях на теренах Царства. Отже, на постійній основі військова присутність російської влади суттєво поширювалась незалежно від військово-політичного стану в цьому регіоні Російської імперії [12, с.285-286].

В кінці березня 1863 р. з'явився імператорський маніфест, який датувався 31 березня/12 квітня. Маніфестом дарувалось повне прощення особам, які були втягнуті до Січневого повстання і до 1/13 травня 1863 р. склали зброю та повернулись до виконання «своїх службових обов'язків». Цим радикальним кроком російська влада прагнула відштовхнути від повстання, яке лише починало «набирати оберти», чисельну армію його рядових прихильників. В цей самий день маніфест був затверджений ще й окремим іменним імператорським указом, спрямованим безпосередньо урядовому сенату [13, с.290-292].

Розгортання масштабу Січневого повстання зумовило появу конфірмованого наказу військового міністра Д. О.Мілютіна від 6 квітня 1863 р. щодо надання квартирного утримання або матеріального забезпечення для повернення на батьківщину сім'ям військовослужбовців, які безпосередньо приймали участь у придушенні повстання або були відправлені у регіони, на які поширились антиурядові заворушення. Відповідне забезпечення поширювалось на родини всіх без виключення військовослужбовців (генералів, офіцерів, нижніх військових чинів), а також класних чиновників та священнослужителів. В залежності від їх посадового статусу на кожну сім'ю виділялося від 35 до 70 руб. сріблом [14, с.306-307]. Наказ військового міністра був зумовлений підготовкою імператорського указу від 9 квітня, який оголошував призов на військову службу усіх офіцерів, які перебували у безстрокових або довготривалих відпустках (більше 4 місяців). Це було зроблено не стільки тому, що у військах не вистачало кадрових офіцерів, а для того, щоб з'ясувати причетність деякого з них до Січневого повстання, в разі їх відсутності (до певного часу) у військових частинах, де вони відбували дійсну військову службу. Це підтверджував той факт, що норми указу не поширювались на відпускних офіцерів, які проходили дійсну службу в військових частинах, які були розквартировані на Кавказі, Сибіру, Фінляндії та в Оренбурзькому регіоні. Щоправда, ця вимога указу не поширювалась також і на офіцерів, які перебували у довготривалих відпустках для лікуван-

ня від хвороб або поранень. Тимчасово призупинялось звільнення офіцерів з військових частин. На начальників губерній та місцеву поліцію покладался обов'язок безпосередньо довести до відпускних офіцерів (під їх особисту підписку) щодо змісту цього указу. Командири частин, за якими були зараховані відпускні офіцери, в обов'язковому порядку повинні були вступити в офіційний контакт з місцевими поліціями, на підвідомчій території яких перебував у відпустці підлеглий їм офіцер [15, с.307-308].

Наказ військового міністра Д.О. Мілютіна від 6 квітня 1863 р. доповнювався ще одним імператорським указом від 5 травня 1863 р., яким впроваджувався у життя порядок відправлення додому залізницями сімей нижніх військових чинів з території Варшавського та Віленського військових округів, яке зумовлювалось заворушеннями у Царстві Польському. Цим порядком передбачалось казенне фінансування проїзду та харчового утримання відповідних осіб [16, с.424-425].

З метою підвищення ефективності реалізації імператорського указу від 1 березня 1863 р. щодо впровадження у життя заходів прискореного припинення обов'язкових відносин між поміщиками та селянами у Віленській, Ковенській, Гродненській, Мінській та 4 повітах Вітебської губерніях 9 квітня Олександр II затвердив правила про склад і порядок дій перевірочних комісій, які мали діяти в кожному повіті цих губерній. Ці правила були підставою для цих комісій щодо перевірки і цінової фіксації селянських повинностей. Селянські земельні ділянки поділялись на розряди. За ділянки вищого розряду грошовий оброк оцінювався у 3 руб. за десятину, а нижчого розряду: 1 руб. у Ковенській і Вітебській губерніях, 80 коп. – у Віленській і Гродненській губерніях та 60 коп. у Мінській (різниця цін між розрядами земельних ділянок визначалась у 20 коп.). Комісіям дозволялось на власний розсуд зменшувати розмір селянських грошових повинностей. Правила дозволяли селянам викупати лише частину своїх наділів, якщо вони бажали швидше припинити свій тимчасово зобов'язаний стан. Вони покладали на комісії обов'язок готувати акти уставних грамот, протоколи комісій, плани селянських земельних наділів, які мали надходити до відповідних губернських з селянських справ присутствій. Губернські присутствія повинні були збирати інформацію щодо заборон, позовів та стягнень, які обтяжували поміщицькі маєтки і після отримання від комісій викупних актів дозволяти селянам викуп своїх земельних ділянок. Після пред'явлення поміщику та селянам викупного акту сторонам надавався лише один місяць для внесення судових апеляцій щодо дій повірочних комісій. Другу перевірку викупних платежів (після задоволення апеляційної скарги) вже повинні були робити губернські присутствія. Викупний процес розпочинався лише після того, як викупні акти затверджувала головна викупна установа (центральний орган виконавчої влади) [17, с.308-314].

Поряд з тим, що російська влада стала на шлях прискорення початку викупу селянами Білорусії та Литви, а пізніше і

Правобережної України, власних земельних наділів та звільнення їх від тимчасово-обов'язкових відносин з поміщиками, вона здійснила крок щодо залучення їх у боротьбі проти польських повстанців. Так, імператорським указом від 24 квітня пропонувалось запровадити заходи щодо перешкоджанню залучення місцевих селян до «ватаг заколотників» шляхом формування «сторожових команд та караулів у формі нерухомої збройної сили», яких використовувати відповідно до умов воєнного стану. З метою унеможливлення переходу до лав «заколотників» дрібних шляхтичів та мешканців міст їм заборонили залишати місця їх помешкання на відстань далі ніж 30 верст. За порушення цих правил передбачалось покарання мешканців міст та однодворців (вихідці з дрібних шляхтичів внаслідок їх декласації російською владою) шляхом примусового їх залучення до робочих рот міністерства шляхів сполучення (терміном від 6 місяців до одного року), а дворян арештом на ті ж самі терміни або накладання штрафу у розмірі від 50 до 500 руб. сріблом [18, с.380]. Цей імператорський указ був доповнений правилами сільських збройних караулів у західних губерніях [19, с.380-382].

Олександр II своїм указом від 30 квітня надав новому Віленському генерал-губернатору М.М. Муравьову (призначений на посаду з 1 травня 1863 р.) тимчасові повноваження усунути від посади підпорядкованих йому цивільних і військових губернаторів та призначати на власний розсуд на ці посади нових осіб, що обумовлювалось ускладненням військово-політичної ситуації в Литві. В указі пояснювалось, що ці заходи покликані сконцентрувати владу в краї для прийняття радикальних рішень щодо придушення антиурядових заворушень. Влада генерал-губернатора також поширювалась на білоруські губернії (Гродненську, Вітебську, Могилівську і Мінську) [20, с.399-400]. Фактично генерал-губернатор отримав тимчасові диктаторські повноваження. Цей указ доповнювався інших указом від 30 квітня, який теж був ініційований новопризначеним генерал-губернатором М.М. Муравьовим, якому надавались повноваження кадрового посилення місцевих адміністрацій, призначати на власний розсуд чиновників на всі державні посади присутствій з селянських справ у Литві і Білорусії, які належали до дворян-поміщиків. М.М. Муравьов отримав також право призначати цим чиновникам додаткові кошти на їх утримання [21, с.400].

Розгортання польського повстання змусило імператор Олександр II затвердив 26 травня 1863 р. думку Державної Ради щодо збільшення державного фінансування Дінабурзького та Луцького військових шпиталів [22, с.505-506], що яскраво свідчило про розгортання значних військових дій у Царстві Польському та в значній частині північно-західних і південно-західних губерніях. Поряд з цим, повстання змусило самодержавний уряд тимчасово призупинити процес декласації польської шляхти. 4 липня 1863 р. Олександр II затвердив рішення сенату про призупинення «до упокоєння польського заворушення» розгляду справ стосовно дворянського походження представників польської шляхти [23, с.757].

12 липня 1863 р. Олександр II затвердив положення щодо запровадження при штабі командуючого військами Віленського військового округу та Могилівської і Вітебської губерній посади тимчасового польового аудитора. До його функцій (на зразок до аудиторів у Царстві Польському та Кавказькій армії) входило керівництво веденням військово-судових та слідчих справ стосовно «політичних злочинців» та ревізія відповідних справ. Інституція польового аудитора передбачала управлінську структуру, яка складалась з присутствія (голова та три члени) і канцелярії (обер-аудитор, три його помічника та аудитор) [24, с.841-743].

Вже згадувався імператорський указ від 30 липня 1863 р., зумовлений Січневим повстанням і безпосередньо стосувався губерній Правобережної України. Олександр II визнав: «... необхідним прискорити в губерніях Київській, Подільській і Волинській припинення обов'язкових відносин між поміщиками і ... селянами шляхом викупу ... земель їх наділу ...». Цей указ укладався на підставі закону від 1 березня 1863 р., який поширив обов'язковість викупних операцій на литовські і білоруські губернії. На його основі зобов'язаний стан селян скасовувався з 1 вересня 1863 р. Уставні грамоти після перевірки замінювались на викупні акти, коли остаточно визначався розмір земельного наділу. Для селян виділялася державна викупна позика, яка визначалась шляхом капіталізації оброку з 6%, і дорівнювала викупним платежам. Оброк, з якого вираховувалась викупна сума, зменшувалась на 20% (спочатку передбачалось лише 10%) [6, с.870-871]. За імператорським указом від 2 листопада 1863 р. в Києві утворювалась тимчасова комісія, яка мала контролювати виконання указу від 30 липня [34, с.141]. Переведення селян Правобережної України на обов'язковий викуп за державної фінансової допомоги, хоча і мало політичний характер, спровокований повстанням, однак відповідає економічним реаліям та майновим інтересам місцевих поміщиків. За положеннями 19 лютого в краї вже мали скласти уставні грамоти, тому переведення селян на обов'язковий викуп було негайним. Уряд навіть не лякало фінансове питання. До цього владу підштовхнули надзвичайна, історично обумовлена різноманітність земельних відносин у краї і політичні події, які склались внаслідок незадоволення селян методами звільнення від кріпацтва, що прагнули використати в своїх інтересах місцеві панівні кола (йдеться про боротьбу проти російського самодержавства). В інформації Міністерства внутрішніх справ підкреслювалось, в разі, якщо у великоросійських губерніях селянські безчинства виникали до введення інституції мирових посередників і не були інтенсивними, то в західних регіонах вони розпочались відразу після оголошення царського маніфесту і набули надзвичайно запеклого характеру, особливо це стосувалось Правобережної України. Коли розпочалось Січневе повстання, уряд розглядав питання про полегшення земельного становища селян як один із найсуттєвіших заходів для придушення повстання. Міністр внутрішніх справ П.О. Валуев був автором проекту цього указу. Політичний характер такого заходу був настільки очевидним, що нівелював суттєве його значен-

ня. І це, коли генерал-губернатор краю М.М. Анненков був противником обов'язкового викупу, а обстоював лише переведення селян з панщини на оброк. Таким чином, реформа, яка проводилась виключно з політичних та каральних міркувань, спрямовувалась проти польських поміщиків і суттєво прискорила розв'язання питання панщини і взагалі обов'язкових взаємовідносин. Все ж зазначимо, що, радикально розвиваючи аграрну реформу в 9 західних губерніях імперії більшість сановників думала не про те, як дати селянам нагоду стати власниками землі, а про те, як відібрати її у поляків із зиском для себе.

Ще імператорським указом від 15 липня 1863 р. визначалось, що майбутні селянські викупні платежі необхідно було спрямовувати на сплату боргів поміщиків Правобережної України кредитним установам та з сплати державних податків. Передбачалось спрямовувати викупний платіж відразу на погашення цих боргів [40, с.854-854]. Отже, був знайдений механізм зменшення або ліквідації заборгованості поміщиків, яка загрожувала їм втратою маєтків, обмежувався простір для інфляційний процесів у фінансовій сфері імперії, а також певний засіб фінансового тиску на місцевих поміщиків в аспекті можливої їх політичної нелояльності до верховної влади. Цей механізм був підсилений законом від 2 листопада 1863 р., на підставі якого борги кредитним установам, термін сплати яких настав після 30 липня того ж року, гасились за рахунок викупних платежів, а ті, що виникли раніше, сплачувались звичайним шляхом. На цьому уточненні, яке поширювалось лише на поміщиків Правобережної України, наполягали міністр фінансів М.Х. Рейтерн та міністр внутрішніх справ П.О. Валуєв [41, с.143]. Отже, таким уточненням уряд отримав засіб примусити поміщиків дисципліновано розраховуватися за свої борги державним кредитним установам. В цьому аспекті цікавим є те, що цього ж дня (2 листопада 1863 р.) імператор затвердив правила внесення селянами викупних платежів і видачі їх поміщикам через казначейство в губерніях Білорусії, якими не передбачалось, як в губерніях Правобережної України, спрямовувати ці кошти на погашення заборгованості місцевих землевласників перед державними кредитними і фіскальними установами [43, с.145].

Положенням від 15 серпня 1863 р. формувалась управлінський механізм щодо ефективного виконання імператорського указу від 1 березня 1863 р. [42, с.196-198], яким оголошувалось припинення тимчасово зобов'язаних відносин до поміщиків в губерніях Північно-Західного краю. Встановлювався порядок матеріального задоволення поміщиків краю за відчуження у них землі на користь селян, тобто запроваджувався діючий механізм реалізації селянських викупних платежів. Селянам призначалась викупна осуда у формі державних депозитних свідоцтв під 5,5% річних. Ці свідоцтва тимчасово утримувались урядом до припинення заворушень в губерніях краю. Поміщикам лише виплачувався річний дохід від них [25, с.886]. Отже, механізм викупу селянських земельних наділів був запроваджений, але влада обмежила місцевих поміщиків

у праві користуватись сумами викупних платежів до з'ясування причетності землевласників до антиурядових дій. Поряд з цим, цей урядовий захід спрямовувався також на те, щоб обмежити можливі інфляційні процеси (уряд довго не наважувався розпочати кредитну політику щодо викупу селянами поміщицької землі, тим більше, що у ньому були зацікавлені землевласники, адже його стримував страх неконтрольованої інфляції).

Законодавчим актом від 22 серпня 1863 р. тимчасово припинявся рекрутський набір в Мінській, Вітебській та Могилівській губерніях «до припинення ліквідації бродячих... дрібних розбійних ватаг» [26, с.905]. Рекрутський набір припинявся саме тому, що не існувало можливостей його здійснювати, адже реальні призовники в значній кількості саме і перебували в цих ватагах. Конфірмованим сенатським указом від 5 грудня 1863 р. рекрутський набір призупинявся не лише в білоруських губерніях, а в шести губерніях Правобережної України та Литви [46, с.284].

На початку вересня 1863 р. була прийнята низка законодавчих актів щодо прискореного формування з селян північно-західних і південно-західних губерній незалежних від місцевих поміщиків селян-землевласників. Так, положенням від 6 вересня 1863 р. запроваджувався порядок обміну лісових сінокосів та визначення викупної суми за садибну землю огорожників в північно-західних губерніях [44, с.249-251]. Отже, нічого не буває більш постійним ніж тимчасове, тобто підсилення тотального політичного контролю та розшуку в Литовських і Білоруських губерніях організовувалось лише верховна влада відчула, що взяла політичні заворушення в Царстві Польському, Литві, Білорусії та Правобережній Україні під цілковитий військово-політичний контроль, і царський уряд відчув впевненість у своїй спроможності до їх придушення.

Імператорським указом від 11 вересня 1863 р. через дипломатичні місії Російської імперії в різних державах оголошувалось всім підданам російського імператора польського походження, які мешкали за кордоном, негайно повернутися в межі імперії. На майно осіб, які проігнорували це імператорське розпорядження, накладався секвестр, тобто ці особи втрачали можливість отримувати за кордоном кошти від прибутків експлуатації їхнього майна [27, с.35].

На підставі імператорського указу від 8 жовтня 1863 р. був закритий Віленський дворянський інститут, а його вихованців перевели у Віленську гімназію. Цей урядовий крок був безпосередньо реакцією на повстання і продовжив провладну антипольську тенденцію в освітній сфері, яка розпочалась з ліквідацією у 1832 р. Віленського університету [31, с.90].

Унаслідок цього 8 жовтня 1863 р. імператор схвалив тимчасові правила внесення селянами Правобережної України викупних платежів у місцеві казначейства через збирачів податків чи старост. Такий процес розпочався з 1 вересня 1863 р. і спрямовувався на те, щоб унеможливити будь-яку залежність селян від по-

міщика, навіть у безпосередній виплаті землевласникам викупних платежів [36, с.140-141]. Цього ж дня, 8 жовтня, запроваджувався порядок обернення уставних грамот на викупні акти, чинність якого припинялась до 1 січня 1865 р. Правила визначали процедуру складання викупних актів і призначення державної викупної позики. Положенням від 5 лютого 1864 р. запроваджувався порядок остаточного відділення і розмежування селянських угідь від поміщицьких земель в Могилівській, Вітебській (білоруських повітах) губерніях та в Правобережній Україні [54, с.88]. Законом від 2 вересня 1864 р. знижувався розмір селянських викупних платежів у губерніях Південно-Західного краю. Губернським присутствам дозволялось у разі визнання в певному селі слабкої платоспроможності селян знижувати їх, але не більше ніж на 15%. Якщо виникала потреба у їх зменшенні, то присутствіє спрямовувало відповідну справу на розгляд Київської тимчасової комісії, яка мала такі повноваження, але за згодою генерал-губернатора [37, с.869-871]. Отже, був розроблений механізм зменшення викупних платежів як під час їх встановлення. Ці радикальні законодавчі рішення спрямовувались на поглиблення протистояння польських землевласників та вільних селян-власників. Але російська влада не могла безвідповідально ставитись до докорінного принципу цивільного законодавства про недоторканість прав на приватну власність. Саме тому імператор підписав 28 квітня/1 травня 1865 р. закон про порядок оскарження поміщиками постанов губернських із селянських справ присутствій [38, с.461-462] і тоді ж положення Головного комітету втілювався у життя механізм розгляду викупних договорів, укладених між селянами і поміщиками до введення обов'язкового викупу в Правобережній Україні. Згаданий законодавчий акт був продовженням цілої низки законів, які зумовлювали процес зменшення викупних селянських платежів [39, с.462-464]. Ефективному застосуванню цих законів сприяв багаторівневий контроль централізованого управління щодо практичного впровадження реформи з властивими для цього краю особливостями. У цьому контексті законом від 30 січня 1864 р. був запроваджений порядок задоволення з сум викупних платежів приватних боргів поміщиків Литви і Білорусії [51, с.74-75]. В цей же день, імператор узгодив порядок відшкодування коштів поміщикам Правобережної України за землі, які відійшли селянам. Але до часу припинення заворушень, спричинених Січевим повстанням, визнавалось необхідним не видавати поміщикам 5,5% свідоцтва безперервного прибутку, а сплачувати лише дивіденди [52, с.75-76].

Імператорський указ від 12 жовтня 1863 р. призупинив будь-яку відставку всіх нижніх військових і цивільних чинів. Цей урядовий крок був продовженням імператорського указу від 29 січня 1863 р., який призупинив демобілізацію армійських офіцерів [32, с.100]. Верховна російська влада занепокоєна загостренням внутрішньої політичної ситуації, обумовленої Січевим повстанням, вдалась до тотального призупинення чинності інституту відстав-

ки військових і державних чиновників. Симптоматичним було те, що в указі жодним чином цей урядовий захід не пов'язувався з повстанням. Це можна було пояснити й тим, що на Північному Кавказі Російська імперія втягнулась хоч і у завершальний, але надзвичайно запеклий етап збройної боротьби з місцевим населенням в процесі остаточного приєднання краю.

З метою розпорядчо-управлінської діяльності адміністративних органів державної влади в Віленській, Ковенській, Гродненській, Мінській, Могилівській та Вітебській губерніях запроваджувались в усіх повітах цих губерній повітові жандармські команди на підставі «Положення про тимчасове запровадження повітових жандармських команд...» від 27 листопада 1863 р. Усього формувалось 55 відповідних команд. Всі ці команди безпосередньо підпорядковувались керівництву. В службових відносинах вони також підпорядковувались генерал-губернатору, а за його наказом і місцевому повітовому та губернському керівництву. Функції жандармських команд на місцях визначались інструкцією генерал-губернатора, який особисто їх і формував з офіцерів запропонованих Корпусом жандармів, якому дозволялось, в разі нестачі кадрового офіцерського складу, формувати жандармські команди з нижніх військових чинів, які проходили військову службу в Віленському військовому окрузі. До складу жандармських чинів не дозволялось залучати військовослужбовців польського походження, а також римо-католицького віросповідання. В положенні також розписувались джерела фінансування утримання жандармських команд [45, с.278]. Отже, підсилення тотального політичного контролю та розшуку в Литовських і Білоруських губерніях організовувалось лише тоді, коли верховна влада відчула, що взяла політичні заворушення в Царстві Польському, Литві, Білорусії та Правобережній Україні під цілковитий військово-політичний контроль, що впевнювало царський уряд у своїй спроможності їх придушити.

Це саме спрямування мав імператорський указ від 11 грудня 1863 р. щодо порядку заміщення військовими офіцерами посад у мирових установах у 9 губерніях Правобережної України, Білорусії та Литви [47, с.286], а указом від 25 грудня також дозволялось займати ці посади відставним офіцерам [49, с.321]. Положенням від 12 грудня 1863 р. мирових посередників лише в Правобережній Україні і Білорусії прирівняли до державних службовців з правом вислуги років [47, с.286].

Про гостру військово-політичну ситуацію в Російській імперії, яка панувала майже один рік, і була зумовлена Січнеvim повстанням 1863 р., свідчив імператорський указ від 15 грудня 1863 р. Ним наказувалось поповнити зброю у Варшавському і Віленському військових округах, яка була втрачена і пошкоджена «у справах з ворогом». З цією метою у Варшаві, Бресті і Вільні при артилерійських складах мав формуватись запас зброї і боезапасів [48, с.292].

Олександр II указом від 10 січня 1864 р. ліквідував канцелярію із справ військового положення. Її функції передавались

новоутвореному управлінню генерал-поліцмейстера у Царстві Польському [50, с.44]. Отже, репресивні функції щодо придушення антиурядових заворушень переходили від збройних сил до міністерства внутрішніх справ. На той період уряд вже вважав, що гостра загроза суверенітету Російської імперії, зокрема в царстві Польському, вже минула. Січневе повстання перестало бути для імперії зовнішньою загрозою. Для імперської влади воно перетворилось вже на внутрішню проблему, яку можна було долати суто поліцейськими засобами.

У січні 1864 р. запроваджено спеціальний податок у розмірі 10% від річного прибутку польських землевласників. Прихованою метою цього заходу було доведення більшості польських маєтків до занепаду. Протягом першого півріччя 1866 р. було врегульовано стягнення цього «етнічного» податку. За висновками комісії, його загальна сума в трьох губерніях Правобережжя становила 1202654 руб. 54 коп. Від оподаткування звільнялись лише ті польські землевласники, прибутки яких не перевищували 100 руб. на рік. Оскільки податок запроваджувався у період надзвичайного стану, його сплачували беззастережно. Проте, яким би великим він не був, це не позначилося на достатку багатих польських родин [53, с.69].

З цією ж метою приймався указ від 23 березня 1864 р., в якому названі заходи щодо переміщення на західні території з інших губерній осіб, які володіли достатнім капіталом, якщо вони бажали придбати маєтки в Правобережній Україні з торгів за борги їх власників чи за спільною згодою. В цьому випадку такі особи отримували державну позику. За вказівкою міністра державних маєтностей для продажу призначались державні маєтки краю. Утворювався особливий фонд для надання цим особам державного кредиту [58, с.251-252]. Отже, пільговий кредит для придбання державних і приватних маєтків надавався особам непольського походження. Таким заходом уряд намагався підірвати економічну базу панування поляків в цьому регіоні.

Варто звернути увагу на закон від 3 жовтня 1864 р., яким запроваджувався порядок встановлення розміру селянського земельного наділу, що підлягав обов'язковому викупу в губерніях Правобережної України. Він здійснювався на підставі інвентарних правил із віднесенням до наділу вакантних ділянок, які перебували в тимчасовому розпорядженні поміщика. Селянам протягом дев'яти років дозволялось вирішувати, чи викуповувати певну частину інвентарних земель свого наділу [69, с.872-873]. Отже, місцевим селянам не лише зменшували викупні платежі, але й надавали пільговий термін на прийняття рішення про викуп інвентарних земельних наділів, що свідомо ставило поміщиків у невигідне становище у праві володіння землею. Головний комітет доповнив ці правила 4 квітня 1865 р. наданням права повернення селянам мирської землі, якщо вона зменшилась порівняно з інвентарною внаслідок наділення їх землею під час аграрної реформи. Передбачалось судове та третейське розв'язання суперечок селян з поміщиком [70, с.390-391]. Ці доповнення були

спричинені чисельними подібними випадками, які не регулювались нормативною базою аграрної реформи. Тоді ж були схвалені правила про вирішення суперечок стосовно селянських садів у поміщицьких лісах [71, с.391-392]. Урядові кола серйозно ставились до найнезначніших питань у процесі проведення викупних операцій у 9 західних губерніях та до протиріч, що виникали між селянами і поміщиками. З імперських позицій владний апарат самодержавства прагнув діяти в інтересах селян, які були його «козирною картою» у придушенні польської опозиції. З класових позицій та виходячи з принципів поваги до недоторканності прав на приватну власність уряд не міг не враховувати інтереси польських землевласників.

Цю запропоновану схему підтвердили і два укази від 10 грудня 1865 р., які суттєво посилили владу в Правобережній Україні. Першим заборонялось особам польського походження купувати поміщицькі маєтки в губерніях Правобережної України, Білорусії та Литви. Полякам, власникам секвестрованих маєтків надавався дворічний термін для їх продажу чи обміну. Указ не поширювався на ті маєтки, які до його видання перейшли у спадщину особам, не причетними до польського повстання. Якщо протягом цього терміну власники не продавали маєтки, їх реалізовували на торгах державні уповноважені чиновники. У разі невдаого проведення торгів маєтність переходила у власність держави за оціночною ціною. Ця сума залишалась в казні і з неї призначалась колишнім власникам рентна плата в розмірі 5% [72, с.326-327]. Другим указом утворювалась особлива комісія для сприяння переселенню «російського елемента» в Правобережну Україну, Литву і Білорусію. Зазначалось, що «... в десяти західних губерніях, на 10-ти-мільйонне населення ... існує ... доволі невелике за чисельністю населення польського походження ..., яке складається переважно з поміщиків і міщан та формує польський характер краю... і що сила цього стану в корпоративній замкненості володіння нерухомістю, яка перешкоджає отриманню прав володіння представниками іншої національності і особливо російської» [73, с.327-328]. Для полегшення умов продажу маєтків поляків звільняли від сплати мита. Не визначався навіть термін, протягом якого мала залишатись чинною заборона полякам щодо придбання маєтків, а лише вказувалось: до часу опанування в цих губерніях російськими землевласниками економічних важелів [73, с.328].

Низкою указів від 19 лютого/2 березня 1864 р. Олександр II наказав передати в майоратних і казенних маєтках селянам Царства Польського у приватну власність земельні наділи, якими вони користувались на день оприлюднення цього указу. Цих селян повністю звільняли від чиншових платежів, панщини, оброку на користь спадкових власників і орендарів цих маєтностей. За приватну земельну власність ці селяни повинні були вносити до казни земельний податок. За селянами зберігалось право користування сервітутами, якими вони користувались до появи цього указу [55, с.88]. Цей законодавчий захід самодержавства

передбачав «вбити клин» між селянами і поміщиками Царства Польського, перетворивши місцевих гречкосіїв у політично індіферентний соціальний прошарок, лояльний до російського самодержавства. Він передбачав ті ж самі наслідки, як і прискорений варіант перетворення селян Правобережної України, Литви, та Білорусії у землевласників. Другим указом запроваджувалась система казенного відшкодування власникам майоратних та орендарям казенних маєтків збитків, які вони мали понести внаслідок ліквідації системи селянських повинностей в цих маєтностях і переведення їх у статус селян-землевласників [57, с.141-150]. Інший імператорський указ, датований тим самим днем, запроваджував систему селянського самоврядування в Царстві Польському, формуючи самоврядні селянські осередки (гміни) [56, с.128-141].

Імператорський указ від 24 травня 1864 р. визнав Січневе повстання як військову кампанію, що було важливо для кар'єрного зростання і пенсійного забезпечення її учасників з боку урядових військ. Указом визначався географічний обсяг поширення повстання і календарний термін кампанії. Зокрема: у Варшавському військовому окрузі повстання розпочалося 5 січня 1863 р., в Гродненській губернії – 11 січня, Віленській – 3 лютого, Ковенській – 3 березня, Мінській – 7 квітня, Вітебській – 11 квітня, Могилівській – 23 квітня, Київській – 27 квітня [59, с.467]. Цей указ був доповнений указом від 6 серпня 1864 р., яким визначався кінцевий термін зазначеної військової кампанії: у Варшавському військовому окрузі – 1 травня 1864 р., у Віленській губернії – 17 вересня 1863 р., Гродненській – 29 жовтня 1863 р., Ковенській – 22 грудня 1863 р., Мінській – 4 вересня 1863 р., Вітебській і Могилівській – 1 травня 1863 р., Волинській і Київській – 22 жовтня 1863 р. [61, с.697]. Конфірмованим положенням від 2 серпня 1864 р. головного начальника Варшавського військового округу генерал-ад'ютанта графа Ф. Ф. Берга призначили Намісником Царства Польського. На підставі цього закону в його руках концентрувалась вся військова, управлінсько-розпорядча та судова влада (зокрема військово-польові суди) в намісництві. Положенням визначались права, якими Ф.Ф. Берга наділяв імператор [60, с.691-692]. Отже, в Царстві Польському запроваджувався не лише військовий та надзвичайний стан, а встановлювалась військова диктатура, яка обмежувалась лише особисто імператором і військовим міністерством.

Конфірмованою думкою Державної ради від 24 серпня 1864 р. було збільшено на 50% утримання чиновників «російського походження», які служили у відомстві міністерства юстиції у шести литовських і білоруських губерніях. Збільшення жалування цих чиновників передбачалося здійснити за рахунок коштів, які надходили до державного бюджету, сформованих збором від нерухомого майна місцевих дворян та прибутків від секвестрованих маєтків «політичних злочинців» [62, с.864-865]. Ця ж норма була поширена на губернії Правобережної України законом від 31 грудня 1864 р. [65, с.570-571]. До чиновників міністерства

юстиції належали службовці судових установ, на яких і покладався обов'язок, від імені держави, вершити правосуддя стосовно осіб, причетних до Січневого повстання. Законом від 28 березня 1865 р. в губерніях Правобережної України збільшувалось на 50% утримання чиновників «російського походження», які служили у структурах, підпорядкованих міністерству державних маєтностей. Це підвищення фінансувалось з надходжень від відсоткового збору з землеласників польського походження, які володіли маєтками в цьому краї, а також з надходжень від конфіскованих маєтностей, які належали учасниками Січневого повстання [67, с.372-373]. З цих же джерел підвищувалась платня чиновникам міністерства шляхів сполучень у Правобережжі на підставі положення від 15 квітня 1865 р. [68, с.444-445].

Законом від 23 вересня 1864 р. припинявся процес доведення особами, які вважали себе причетними до польської шляхти, свого дворянського походження. Всі особи, які не спромоглись довести свого дворянського походження, переводились з 1 січня 1865 р. до податних станів імперії. Доводити у подальшому своє дворянство дозволялось лише особам, які перебували на дійсній державній службі [60, с.691-692]. Враховуючи те, що переважна більшість представників польської шляхти демонстративно ігнорували російську державну службу, то майже всім полякам відмовлялось у затвердженні у перспективі належати до привілейованого стану імперії, який звільнявся від сплати прямих податків.

Конфірмованим положенням від 14 жовтня 1864 р. було узаконено безпрецедентне в Російській імперії рішення, яке поширювалось лише на безземельних селян Віленської, Гродненської, Ковенської і Мінської губерній. Їм наділялось 3 дес. польової землі навіть за умови відсутності в них садиб. Більш того, для запровадження ними власного господарства, їх звільняли на шість років від казенних податей та інших грошових зборів [64, с.58-59].

Законом від 27 жовтня 1864 р., на підставі чинного на той час законодавства, визначався розмір казенного утримання для осіб усіх станів, яких висилали з Царства Польського і 9 західних губерній внаслідок Січневого повстання [65, с.570-571]. Отже, з осені 1864 р. почав поширюватись «вал» судових рішень, щодо безпосередніх учасників повстання, яких висилали до Сибіру. Державна репресивна машина почала набирати оберти.

Поряд з цим вже у лютому 1865 р. розпочалось скорочення особового складу жандармських команд в губерніях Білорусії та Литви, яке розпочалось на підставі наказу військового міністра Д.А. Мілютіна, конфірмованого імператором [66, с.194].

Січневе повстання 1863 р. влада використала для посилення антипольських репресій. На відміну від репресій після Листопадового повстання, коли російська влада обмежилась лише конфіскаційними діями, а також протиставленням польських поміщиків українським селянам з русифікацією краю, після Січневого повстання антипольська політика набула тотальних форм у всіх можливих сферах суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя цього регіону. В оновленій

формі вона на цей раз була переважно спрямована у саме «серце» польської могутності в краї – на землю. Починаючи з літа 1863 р. верховна влада запровадила потрійну політику експропріації польських земельних володінь: конфіскацію маєтків, позбавлення права придбання у приватну власність поміщицькі маєтки та запровадження «етнічного» 10% податку від прибутку маєтностей. Тому, на думку представників уряду, необхідно було вдатись до заходу, «який через усунення осіб польського походження від права отримувати заново маєтки в західному краї... остаточно перешкодив би посиленню цього класу». Ці заходи «хоча не узгоджуються із загальними юридичними засадами, але цілком виправдовуються вищими інтересами державного ладу, спокою і самозбереження» [74, арк.114].

Але в Правобережній Україні, Білорусії та Литві влада стикнулася зі значними труднощами стосовно впровадження політики русифікації краю шляхом чисельного збільшення російських поміщиків. Потребувала нагального вирішення проблема продажу конфіскованих маєтків, якими тимчасово управляли казенні палати, адже зменшувалися можливості припинити зловживання чиновників щодо розорення цього майна. На заваді продажу став не лише поганий стан маєтків, а й те, що Комітет міністрів довго не міг ухвалити рішення про розмір земельних ділянок, які мали надаватись росіянам в оренду. Плани царських міністрів щодо відсторонення поляків від землі швидко нашттовхнулася на небажання російського дворянства переселитися у цей край. Російська влада нашттовхнулася і на величезний опір поляків. Польські поміщики вдавались до фіктивних або фактичних оренд та застав нерухомого майна, продажу землі іноземцям і укладання довічних заповітів для запобігання конфіскації своєї власності. Особливо Правобережжі з боку польських землеволодарів російським покупцям створювались штучні перешкоди завдяки їх неознаності щодо маєтностей, які продавались. У губернських правліннях також було багатьох чиновників, які прагнули ускладнити купівлю маєтку. Отже, все це заважало втіленню планів імперської влади щодо опанування економічними важелями для домінування у всіх сферах суспільного життя Правобережної України.

Список використаних джерел і літератури:

1. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2 (Даі – ПСЗРИ-2). – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39161. – С. 60-61.
2. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39169. – С. 67.
3. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39219. – С. 102.
4. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39290. – С. 167.
5. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38, № 39337. – С. 197-198.
6. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39928. – С. 870-871.

7. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39792. – С. 878-702.
8. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39798. – С. 705.
9. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39368. – С. 216-217.
10. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39378. – С. 221-223.
11. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39411. – С. 269-271.
12. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39428. – С. 285-286.
13. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39443-39444. – С. 290-292.
14. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39461. – С. 306-307.
15. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39462. – С. 307-308.
16. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39584. – С. 424-425.
17. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39463. – С. 308-314.
18. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39540. – С. 380.
19. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39542. – С. 380-382.
20. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39561. – С. 399-400.
21. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39562. – С. 400.
22. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – №№ 39669-39670. – С. 505-506.
23. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39825. – С. 757.
24. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39863. – С. 841-843.
25. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39960. – С. 886.
26. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – № 39985. – С. 905.
27. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40055. – С. 35.
28. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40034. – С. 11-12.
29. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40101. – С. 91-93.
30. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40104. – С. 97-98.
31. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40098. – С. 90.
32. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40109. – С. 100.
33. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40145. – С. 123.

34. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40175. – С. 142-143.
35. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40172. – С. 140-141.
36. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40172. – С. 140-141.
37. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 2. – № 40247. – С. 869-871.
38. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 42042. – С. 461-462.
39. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 42043. – С. 462-464.
40. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 1. – № 39880. – С. 853-854.
41. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40176. – С. 143.
42. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 1. – № 39337. – С. 196-198.
43. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40178. – С. 143-145.
44. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40321. – С. 249-251.
45. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40355. – С. 278.
46. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40366. – С. 284.
47. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40372. – С. 286.
48. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1863. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40385. – С. 292.
49. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 38. – Ч. 2. – № 40427. – С. 321.
50. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40482. – С. 44.
51. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40543. – С. 74-75.
52. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40544. – С. 75-76.
53. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914 : Поляки в соціоетнічних конфліктах / Даніель Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 387 с.
54. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40559. – С. 88.
55. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40609. – С. 120-128.
56. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40610. – С.128-141.
57. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40611. – С. 141-150.
58. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40692. – С. 251-252.
59. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 40929. – С. 467.
60. ПСЗРИ-2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 41145. – С. 691-692.

61. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 41158. – С. 697.
62. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 1. – № 41236. – С. 864-865.
63. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 2. – № 41299. – С. 907-909.
64. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 2. – № 41354. – С. 58-59.
65. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 2. – № 41635. – С. 570-571.
66. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 41793. – С. 194.
67. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 41959. – С. 372-373.
68. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 42018. – С. 444-445.
69. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 39. – Ч. 2. – № 41251. – С. 872-873.
70. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 41980. – С. 390-391.
71. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 1. – № 41981. – С. 391-392.
72. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 2. – № 42760. – С. 326-327.
73. ПСЗРИ–2. – СПб. : Тип. II Отд-ния собств. Е.И.В. канцелярии, 1864. – Т. 40. – Ч. 2. – № 42759. – С. 327-328.
74. Центральный державный историчный архів України у м. Києві, ф.442, оп.613, спр.81, арк.114.

С. О. Борисевич

РУССКИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ НАПРАВЛЕННЫЕ НА ПОДАВЛЕНИЕ ЯНВАРСКОГО ВОССТАНИЯ 1863 г.

В статье сделана попытка проанализировать русское имперское законодательство, которое было направлено на подавление Январского восстания в 1863 г. и внедрение военных, административно-частных, криминальных и полицейских мероприятий по предупреждению в будущем антиимперских действий в западных губерниях Российской империи. В статье не рассматривались подзаконные акты российских правительственных органов власти того времени и соответствующих канцелярий генерал-губернаторов и губернаторов.

Автором рассматриваются законодательные основания внедрения чрезвычайного положения в северо-западных и юго-западных губерниях, а также Царстве Польском, с предоставлением чрезвычайных полномочий соответствующим генерал-губернаторам. Мощное развертывание восстания на огромной территории заставило российские власти внедрить в войсках институт провиантских чиновников для надежного интендантского обеспечения русских войск, задействованных в его подавлении.

Развертывание Январского восстания, не маловажное значение для исторических судеб правобережных украинских и белорусских губерний. На этих территориях по новаторскому ускорилось углубление аграрной реформы, которая была начата в 1961 г. В этих регионах очень быстро прекращались обязательные от-

ношений между помещиками и крестьянами путем приобретения крестьянами социального статуса «крестьян-владельцев». С этой целью в виде пилотного проекта был внедрен целый ряд административно-правовых механизмов, в частности относительно ускоренного перевода уставных грамот в выкупные акты. Самодержавие впервые решилось на обязательный выкуп крестьянами в частную собственность не только приусадебных участков, но и пахотных земель, которыми они пользовались до отмены крепостничества, за счет государственных льготных заемов. Перевод крестьян Правобережной Украины, Беларуси и Литвы, на обязательный выкуп при государственной финансовой помощи, хоть и имело политический характер, спровоцированное восстанием, однако отвечало экономическим реалиям и имущественным интересам местных помещиков. Политический характер такого мероприятия был настолько очевидным, что затушёвывал его нерядовое социально-экономическое значение не только для этих регионов, но и для всей Российской империи, ведь отработанные на практике механизмы ускорения и углубления аграрной реформы распространили на другие регионы империи, с учетом местных особенностей. Радикально развивая аграрную реформу в Правобережной Украине, Беларуси и Литве большинство сановников думали не о том, как дать крестьянам возможность стать владельцами земли, а о том, как отобрать ее у помещиков-поляков с выгодой для себя.

Январское восстание в 1863 г. власть использовала для усиления антипольских репрессий. В отличие от репрессий после Ноябрьского восстания, когда русская власть ограничилась лишь конфискационными действиями, а также противопоставлением польских помещиков украинским крестьянам, с русификацией края, после Январского восстания антипольская политика приобрела тотальные формы во всех возможных областях общественно-политической, социально-экономической и культурной жизни этого региона. В обновленной форме она в этот раз была преимущественно направлена в само «сердце» польского могущества в крае – на землю.

Ключевые слова: законодательство, аграрная реформа, Январское восстание 1863 г., императорский указ, Северо-Западный край, Правобережная Украина, выкупные платежи, временнообязанное состояние, секвестр, запрет, конфискация, «крестьяне-владельцы».

Sergei Borisevich

RUSSIAN REGULATORY MECHANISMS TO SUPPRESS THE JANUARY UPRISING IN 1863

The paper attempts to analyze the Russian imperial legislation directed at suppressing the January Uprising in 1863 and the introduction of military, administrative and private, criminal and police measures to prevent further anti-imperial actions in the western provinces of the Russian Empire. The article is not considered the then Russian governmental regulations and relevant government offices governors-general and governors.

The author deals with legal grounds a state of emergency in the north-western and south-western provinces, and the Kingdom of Poland

with the relevant enabling legislation the Governor General. Powerful deployment uprising in the vast territory forced the Russian authorities to implement the troops institute special refreshment officials to ensure reliable intendantskoho Russian troops involved in its suppressed.

Deploying the January uprising almost to the significance for the historical fate of right-bank Ukrainian and Belarusian provinces. Their territory unplanned and innovative accelerated by deepening agrarian reform, which was launched in 1961 in these regions lightning terminated binding relationship between landowners and peasants farmers by acquiring social status "peasant proprietors". For this purpose, as a pilot project implemented a number of administrative and legal mechanisms, particularly in relation to the accelerated transfer charters in acts of redemption. Autocracy first decided to avoid obligations to repurchase peasants as private property not only gardens, but also of arable land, which they used to abolition of serfdom by the state preferential loans. Transfer of peasants Right Bank Ukraine, Belarus and Lithuania to mandatory redemption by state financial aid, although few political, provoked a revolt, but consistent with economic realities and property interests of local landowners. The political nature of the measure was so obvious that it take it conspicuous socio-economic importance not only for these regions, but also for the whole Empire, as worked out in practice mechanisms for accelerating and deepening agrarian reform spread to other regions of the empire, taking into account local circumstances. Developing radical agrarian reform in Right-Bank Ukraine Belarus and Lithuania, most officials do not think about how to give farmers the opportunity to become owners of the land, and how to select it from the landlords Poles gain for themselves.

January Uprising in 1863 the authorities used to enhance the anti-Polish repression. Unlike repression after the November Uprising, when Russian authorities limited only confiscatory action and opposition Polish landowners Russification of Ukrainian peasants land, after the January Uprising anti-Polish policy of total acquired forms of any field of social, political, social, economic and cultural life of the region. The updated form this time it was mainly aimed at the very "heart" of the Polish power in the land – on the ground.

Key words: law, agrarian reform, January Uprising in 1863, the imperial decree, Northwest Territory, Right Bank Ukraine, indemnity payments, time-must state, sequestration, prohibition, confiscation, "peasant proprietors".

Отримано: 19.05.2014